KULTŪROS OBJEKTŲ GRĄŽINIMAS PAGAL TARPTAUTINĘ IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĘ: LIETUVOS TEISĖS PATIRTIS

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Doc. dr. jur. LL.M. Pavelas Ravluševičius

DOI: 10.13165/LA.2020.06.13

Anotacija. Šiame straipsnyje analizuojami klausimai yra reikšmingi kultūros objektų grąžinimui pagal tarptautinę ir Europos Sąjungos teisę. Kultūros objektų grąžinimas yra kompleksinis reiškinys, kuriam, viena vertus, būdingas tarptautiškumo elementas, kita vertus, jis realizuojamas taikant nacionalinės teisės nuostatas. Lietuvos Respublika yra viena iš nedaugelio valstybių, ratifikavusių UNIDROIT konvenciją dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų, kuri reglamentuoja kultūros objektų grąžinimo sąlygas ir tvarką, todėl straipsnyje dėmesys skiriamas Lietuvos teisės ypatumams. Lietuvos teisėje taikoma Europos Sąjungos direktyva 2014/60/ES dėl neteisėtai iš valstybės teritorijos išvežtų kultūros objektų grąžinimo ir atskiri susitarimai kultūrinio bendradarbiavimo srityje, kuriuose taip pat apibrėžiamos nuostatos dėl kultūros objektų grąžinimo. Straipsnio tikslas – atskleisti kultūros objektų grąžinimo reglamentavimą tarptautinėje bei Europos Sąjungos teisėje ir jo įgyvendinimo ypatumus Lietuvos nacionalinėje teisėje.

Raktiniai žodžiai: Kultūros objektų grąžinimas, sąžiningas įgijimas, kompensacija, UNIDROIT konvencija, Direktyva 2014/60/ES, laikinai taikoma sutartis.

Įvadas

Kultūros objektų praradimai pasireiškia skirtingomis formomis ir apima skirtingas veikas – nuo vagysčių, neteisėto eksporto atvejų, iki apgaulingų bei tariamų sandorių sudarymo. Šios veikos neapsiriboja vienos valstybės teritorija. Dėl to kultūros objektų grąžinimas yra sudėtinga teisinė problema, kurios negalima laikyti vien tik nacionalinės teisės problema. Jos sudėtingumas išryškėja kultūros objektų grąžinimo atvejais tarp valstybių, kurios yra tarptautinių susitarimų dalyvės ir valstybių, kurios tokius atvejus vertina išskirtinai nacionalinės teisės pagrindu. Šio straipsnio tikslas – atskleisti kultūros objektų grąžinimo reglamentavimą tarptautinėje bei Europos Sąjungos teisėje ir jo įgyvendinimo ypatumus Lietuvos nacionalinėje teisėje.

Straipsnyje nagrinėjami teisiniai reikalavimai kultūros objektų grąžinimui pagal tarptautinę ir Europos Sąjungos teisę ir jų įtaka Lietuvos teisei. Pagal tai, aptariamas Lietuvos Respublikos teisės santykis su tarptautine ir Europos Sąjungos teise.

Ypač didelis dėmesys yra skiriamas 1995 m. birželio mėn. 24 d. Tarptautinės privatinės teisės unifikavimo instituto (toliau – UNIDROIT) konvencijai dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų (toliau – UNIDROIT konvencija) ir 2014 m. gegužės 15 d. Europos Sąjungos (toliau – ES) direktyvai 2014/60/ES dėl neteisėtai iš valstybės teritorijos išvežtų kultūros objektų grąžinimo, kuria iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 1024/2012 (toliau – Direktyva 2014/60/ES), taip pat laikinai taikomai 1993 m. liepos 21 d. sutarčiai tarp Vokietijos Federacinės Respublikos ir Lietuvos Respublikos Vyriausybių dėl bendradarbiavimo kultūros srityje.

Straipsnyje apibrėžiami šios skirtingos teisinės prigimties teisės nuostatų aiškinimo ir taikymo ypatumai. Kartu atsižvelgiama į civilinės teisės institutų, kaip savininko ir sąžiningo įgijėjo, teisių sąsajas su tokiais tarptautinės ir ES teisės institutais, kaip grąžinimas savininkui ir

kompensacijos mokėjimas. Taip pat nagrinėjamos kultūros objekto savininko teisių pripažinimo bei įrodymo prezumpcijos skirtumai.

Straipsnyje analizuojama teismų praktika yra pagrįsta tarptautinės ir ES teisės taikymu, vertinant tarptautinių ir ES teisės nuostatų pranašumus ir trūkumus, jas lyginant su civilinės teisės būdais, kuriais ginami savininkų ir sąžiningų įgijėjų interesai. Taip pat nagrinėjami kultūros objektų, priklausančių Vokietijos Federacinei Respublikai ir Prūsijos kultūros paveldo fondui, grąžinimo teisminiai atvejai. Pirmojoje straipsnio dalyje aptariami tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykio su Lietuvos teise klausimai kultūros objektų grąžinimo atveju. Antrojoje dalyje gvildenami UNIDROIT konvencijos ypatumai, atskleidžiantys konvencijos reglamentavimo mechanizmą, kurį turi užtikrinti valstybės dalyvės realizuojančios teisę į kultūros objekto grąžinimą. Toliau nagrinėjami Direktyvos 2014/60/ES taikymo ypatumai, nurodant kultūros objektų grąžinimo sąlygas, kurias ES valstybės narės privalo įgyvendinti nacionalinėje teisėje. Paskutinėje dalyje pateikiama kultūros objektų grąžinimo teisminių atvejų, nagrinėtų Lietuvos teismuose, analizė.

1. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykis su Lietuvos teise kultūros objektų grąžinimo srityje

1.1. Teisės šaltinių ypatumai

Kultūros objektų grąžinimas Lietuvos teisėje yra apibrėžiamas remiantis tarptautiniais ir Europos Sąjungos teisės šaltiniais, todėl nacionalinės teisės santykis su tarptautine ir ES teise turi ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę įstatymų leidyboje ir teismų praktikoje.

Ypatingą vietą šioje srityje užima UNIDROIT konvencijos nuostatos[1], dvišaliai susitarimai kultūrinio bendradarbiavimo srityje, kuriuose reglamentuojami klausimai dėl dingusių be žinios, pavogtų arba neteisėtai

[1] United Nations. Treaty collection [interaktyvus]. [žiūrėta 2019-11-09]. <https://treaties.un.org/>.

išvežtų kultūros objektų grąžinimo[2]. Tarp jų, ypatumų turi susitarimai, kurie yra laikinai taikomi nacionalinėje teisėje. Būtent toks susitarimas buvo pasiektas dėl 1993 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Vokietijos Federacinės Respublikos Vyriausybės sutarties dėl bendradarbiavimo kultūros srityje[3]. Europos Sąjungos teisėje taikoma 2014 m. gegužės 15 d. Direktyva Nr. 2014/60/ES, kurios nuostatos buvo perkeltos į nacionalinius teisės aktus[4].

1.2. Tarptautinių sutarčių ypatumai

Tarptautinių sutarčių veikimas yra Lietuvos teisei aktualus klausimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 2 dalis nustato, kad Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys yra neatsiejama Lietuvos teisinės sistemos dalis. UNIDROIT konvenciją Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1997 m. sausio 1 d. (įsigaliojo 1998 m. liepos 1 d.), taigi Lietuva patenka į šią konvenciją ratifikavusių valstybių gretas. O tokios valstybės kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Didžioji Britanija, Šveicarija, Vokietijos Federacinė Respublika ir kitos[5] nėra ratifikavusios konvencijos ir santykiuose su šiomis valstybėmis jos nuostatos nėra taikomos. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, vertindamas ratifikuotinų tarptautinių sutarčių ir ratifikavimo nereikalaujančių tarptautinių sutarčių galią nacionalinėje teisėje, remiasi nuostata, kad prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus privalu vykdyti, nurodydamas, kad „tais atvejais, kai nacionaliniuose teisės aktuose (*inter alia* įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose) nustatomas toks teisinis reguliavimas, kuris konkuruoja su nustatytuoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė

[2] LR užsienio reikalų ministerija. Dvišalės sutartys [interaktyvus]. [žiūrėta 2019-11-29]. <http://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/tarptautines-sutartys/dvisales-sutartys>.

[3] *Valstybės žinios*, 2012-07-14, Nr. 83-4352.

[4] 2014-05-28 Europos Sąjungos oficialusis leidinys, L 159/1.

[5] Unidroit [interaktyvus]. [žiūrėta 2019-11-09]. <https://www.unidroit.org/status-cp>.

sutartis[6].“ 2006 metais Konstitucinis Teismas patikslino ankstesnę praktiką dėl tarptautinių sutarčių galios Lietuvos teisėje ir konstatavo, kad „Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys įgyja įstatymo galią, bet ši doktrinos nuostata negali būti aiškinama, kad Lietuvos Respublika gali nesilaikyti savo tarptautinių sutarčių, jeigu jos įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose yra nustatytas kitoks teisinis reguliavimas negu nustatytasis tarptautinėmis sutartimis[7].“ Tai reikštų, kad nacionalinės institucijos privalės kiekvienu atveju įvertinti tarptautinės sutarties tiesioginio taikymo galimybes. UNIDROIT konvencijos taikymas yra būtent toks pavyzdys. Lietuvos Respublikos Seimas perkėlė konvencijos nuostatas į LR kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą[8]. Tai buvo ypač aktualu kultūros objektų grąžinimo sąlygų ir specifinių terminų reglamentavime. Vėliau nutarta atsisakyti konvencijos nuostatų perkėlimo ir įvesti tarptautinės teisės viršenybės išlygą, kuri Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 17 straipsnyje numatė, kad neteisėtai iš trečiųjų užsienio valstybių išvežti kultūros objektai, esantys Lietuvos Respublikoje, trečiosioms užsienio valstybėms grąžinami pagal dvišalių ir tarptautinių sutarčių, kurių šalys – Lietuvos Respublika ir trečioji užsienio valstybė, kuri kreipėsi dėl kultūros objektų grąžinimo, nuostatas[9]. Panašiai numatė ir Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo 7 straipsnio nuostatos, kuriose teigiama, kad, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nustatytos kitokios normos negu šiame Įstatyme, taikomos tarptautinių sutarčių normos[10]. Be to, Muziejų įstatymo 8 straipsnio „Lietuvos Respublikos muziejų fondas“ 1 dalyje yra numatyta specifinė nuostata, kad muziejų fondo vertybės ankstesniems savininkams negrąžinamos, išskyrus atvejus, kai jos muziejų fondui yra neteisėtai atitekusios po 1990 m. kovo 11 d. arba Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatyta kitaip.

6 2006 m. kovo 14 d. Konstitucinio Teismo nutarimas. *Valstybės žinios,* 2006-04-22, Nr. 44-1608.

7 *Ibid*.

8 *Valstybės žinios*. 1996-02-14, Nr. 14-352.

9 *TAR*. 2016-11-16, Nr. 26896.

10 *TAR*. 2018-06-30, Nr. 10967.

Toks įstatymo leidėjo požiūris reiškia, kad LR muziejinių fondų vertybes galima atgauti natūra tik LR tarptautinių sutarčių numatytais atvejais, nebent jos neteisėtai atitektų muziejui po 1990 m. kovo 11 d., t. y. po Nepriklausomybės paskelbimo. Tokie atvejai yra didelė retenybė Lietuvos teismų praktikoje. Šis reglamentavimas netaikomas privačių kultūros objektų grąžinimo atvejams.

Kultūros objektų grąžinimas patenka į LR Civilinio kodekso (toliau – CK) reguliavimo sritį, o jis galėtų būti vertinamas kaip vienas iš labiausiai atvirų Lietuvos teisės aktų tarptautinės teisės atžvilgiu. Pagal LR Civilinio Kodekso 1.13 straipsnio 2 dalį, tarptautinės sutarties teisės normos civiliniams santykiams taikomos tiesiogiai, išskyrus atvejus, kai tarptautinė sutartis numato, kad jos taikymui būtinas Lietuvos Respublikos vidaus teisės aktas. Tarptautinių sutarčių normos turi būti taikomos ir aiškinamos pagal jų tarptautinį pobūdį ir būtinybę užtikrinti vienodą jų aiškinimą bei taikymą (LR CK 1.13 str. 3 d.).

1.3. Laikinai taikomų tarptautinių sutarčių ypatumai

Ypatingą vietą užima laikinai taikomų tarptautinių sutarčių reglamentavimas. Pagal LR tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 1 dalį, laikinai taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys taip pat turi būti vykdomos Lietuvos Respublikoje. Įstatymo 11 straipsnio aiškinimas dėl laikinai taikomų tarptautinių sutarčių tapo ypač svarbiu, nes laikinai jos vykdomos sutarties šalių pasirinktų būdu[11]. 1969 m. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės 25 straipsnis nustato, kad tarptautinė sutartis ar sutarties dalis yra laikinai taikoma iki jos įsigaliojimo, jei tai numatyta pačioje sutartyje, arba derybose dalyvaujančios valstybės yra atskirai dėl to susitarusios kuriuo nors kitu būdu[12]. Laikino taikymo pobūdžio sutartis buvo sudaryta tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos

[11] Lepeber, R. Treaties Provisional Application. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, *Volume X*. Oxford University Press, 2012, p. 4.

[12] Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės. *Valstybės žinios*. 2002-02-06, Nr. 13-480.

Federacinės Respublikos, jos 16 straipsnyje nustatyta, kad susitariančiosios šalys yra vieningos nuomonės dėl dingusių be žinios ar neteisėtai išvežtų kultūros vertybių, esančių jų teritorijoje, grąžinimo savininkui arba jo teisių paveldėtojui[13]. Susitarimas buvo pasiektas (Vyriausybės lygiu) tik 1993 m. liepos 21 d., nes iš Vokietijos pusės atsirado teisinių kliūčių ratifikuoti susitarimą. Vokietijos Teisingumo ministerija prieštaravo kelioms susitarimo nuostatoms, kurios jų nuomone, būtų pažeidę kultūros vertybės sąžiningo įgijėjo teisėtus interesus, įtvirtintus Vokietijos Civiliniame kodekse. Todėl Vokietijai buvo pasiūlyta taikyti šį susitarimą tarpvalstybiniuose santykiuose laikinai. Po apsikeitimo diplomatinėmis notomis, 1994 m. rugpjūčio 5 d. galutinai nutarta taikyti susitarimą laikinai. Vokietijai ir Lietuvai šis susitarimas neįsigaliojo, tačiau įpareigojo šalis iki tol vykdyti prisiimtus įsipareigojimus pagal nacionalinę teisę. Tarptautinės teisės doktrinoje laikinai taikomos sutartys kelia neaiškumus, nes tokiu būdu gali būti nesilaikoma konstitucinių reikalavimų, kurie yra būtini, kad sutartis įsigaliotų. Pats laikinai taikomų tarptautinių sutarčių, kurios neįsigaliojo, principas yra abejotinas, tačiau tokių sutarčių galima sutikti tarptautinėje praktikoje[14]. Pagal LR tarptautinių sutarčių 11 straipsnį, laikinai taikomos tarptautinės sutartys turi būti vykdomos. Lietuvos Respublikos teisės aktuose, reglamentuojančiuose kultūros objektų grąžinimą, nustatoma tarptautinio reguliavimo pirmenybė prieš nacionalinį reguliavimą. Tokiu būdu galima daryti išvadą, kad, pagal LR tarptautinių sutarčių 11 straipsnio 1 dalį, neįsigaliojusios laikinai taikomos sutartys kolizijos atveju įgyja pirmenybę prieš galiojančius nacionalinius teisės aktus, nes jos yra tarptautinis įsipareigojimas, kuris nutrūksta, kai valstybė, kuriai sutartis yra laikinai taikoma, praneša apie savo ketinimą netapti tos sutarties šalimi.

[13] *Valstybės žinios*. 2012-07-14, Nr. 83-4352.

[14] Lepeber, R., *supra* note 11, p. 4.

1.4. ES teisės ypatumai

ES teisės įgyvendinimas nacionalinėje teisėje taip pat turi tam tikrų ypatybių nagrinėjamoje srityje. Europos Sąjungos ir nacionalinės teisės santykį reglamentuoja Konstitucinis aktas dėl narystės ES, nustatydamas, kad Europos Sąjungos teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Jeigu tai kyla iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, ES teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus[15]. 2006 m. kovo 14 d. nutarime Konstitucinis Teismas aiškino Konstitucinio akto nuostatas, darydamas išlygą, palikdamas nacionalinės konstitucijos viršenybės garantijas prieš bet kokį teisės aktą. Konstitucinis Teismas darė prielaidą, kad nacionalinė konstitucija turi realizuoti ES teisę ir dėl to niekaip negalės prieštarauti pačiai konstitucijai arba priešingai – konstitucija ES teisei. Tačiau Konstitucinis Teismas negali pašalinti prieštaravimų tarp Konstitucijos ir ES teisės, jei jie visgi iškiltų. Potencialias teisines kolizijas, anot pačio Konstitucinio Teismo, turėtų spręstų LR Konstitucinis Teismas ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismas[16]. Po Lisabonos sutarties įsigaliojimo ypač keitėsi požiūris į ES ir nacionalinės teisės santykio problemą. Šis reiškinys dažnai apibrėžiamas kaip postlisaboninis ES teisės vystymasis. ES valstybės narės pradėjo dažnai akcentuoti konstitucinio savitumo apsaugos poreikius. Taip pat pačioje ES teisėje reglamentuoti ir ES valstybių narių konstitucinio savitumo santykiai, kurie apibrėžia ES integravimosi ribas. Panašias tendencijas *de facto* galima pastebėti ir Lietuvos teisėje, nors Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas termino

---

15 Lietuvos Respublikos konstitucijos papildymo konstituciniu aktu „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje" ir Lietuvos Respublikos konstitucijos 150 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004-07-17, Nr. 111-4123.

16 Kumm, M. The jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty. *European Law Journal*. 2005, 11(3): 262; Lenaerts, K. Kooperation und Spannung im Verhältnis von EuGH und nationalen Verfassungsgerichten. *EuR*, 2015, 3, p. 2.

„konstitucinis savitumas“ savo jurisprudencijoje nenaudoja. Prejudicinio sprendimo procedūra nagrinėjama kaip kolizijos sprendimo būdas, o LR Konstitucinio Teismo paklausimai pagal Sutartį dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 267 str. šį teiginį įrodo.

Visgi Direktyvos 2014/60/ES įgyvendinimas šioje srityje slepia konflikto potencialą, nes konstitucinės garantijos taikomos tiems objektams, kurie priskirti prie nacionalinio kultūros paveldo. LR Konstitucijos 47 straipsnis numato, kad Lietuvos Respublikai pagal išimtinę nuosavybės teisę priklauso ne tik žemės gelmės, bet ir istorijos, archeologijos ir kultūros objektai. Šis turtas yra išimtinė, valstybės nuosavybė, negalinti netgi teisiškai priklausyti kitiems subjektams, nekalbant apie jo grąžinimą. Tokia teisinė padėtis gali kelti prieštaravimus Direktyvos 2014/60/ES nuostatoms dėl kultūros objektų grąžinimo.

2. UNIDROIT konvencijos dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų ypatumai

UNIDROIT konvencija kuriama universali saugotinų kultūros objektų klasifikacija, kuri įpareigoja valstybes dalyves jos laikytis[17]. Pagal ją, kultūros objektams priskiriami tie objektai, kurie religiniu ar pasaulietiniu požiūriu yra svarbūs archeologijai, priešistorei, istorijai, literatūrai, menui arba mokslui ar yra priskirti prie vienos iš kategorijų, išvardintų konvencijos priede. Konvencija draudžia daryti išlygas dėl prisiimamų įsipareigojimų, išskyrus joje numatytus atvejus.

UNIDROIT konvencija remiasi bendru teisės principu, kad vagystė nesukuria nuosavybės teisių į pavogtą kultūros objektą[18]. Jos preambulėje nurodoma, kad šia konvencija siekiama palengvinti kultūros objektų

[17] Žr. UNIDROIT konvencijos dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų priedą. *Valstybės žinios.* 1997, Nr. 8-139.

[18] Vadi, V.; Schneider, H. Art, Cultural Heritage and the Market: Legal and Ethical Issues. Vadi, V.; Schneider, H. E. G. S.; *Art, Cultural Heritage and the Market*. Springer, 2013, p. 15.

grąžinimą ir nuosavybės teisės atkūrimą. Pagal konvencijos 3 straipsnio 1 dalį, pavogto kultūros objekto valdytojas turi jį grąžinti. Vagystės kategorija aiškinama pagal konvencijos nuostatas ir nėra tiesiogiai siejama su įprastu nusikaltimu, numatytu nacionaliniuose baudžiamuosiuose įstatymuose. Pagal konvenciją vagystė apima ne tik tai pavogtus, bet ir neteisėtai iškastus bei laikomus kultūros objektus.

Taip pat UNIDROIT konvencijos 9 straipsnyje reglamentuojama, kad ji nedraudžia susitarusiai šaliai pasinaudoti įstatymais, palankesniais nei konvencijos numatytos sąlygos nuosavybės teisei atgauti, pavogtam ar neteisėtai išvežtam kultūros objektui susigrąžinti. Šis konvencijos straipsnis kultūros objekto savininkui leidžia taikyti konkrečios valstybės palankesnę teisę. Konvencija ypatinga tuo, kad kiti tarptautiniai susitarimai nereguliuoja pavogtų kultūros objektų grąžinimo, nenustato tvarkos ir sąlygų[19].

UNIDROIT konvencijos 5 straipsnyje reglamentuojami neteisėtai išvežtų kultūros objektų atvejai. Šis straipsnis nustato, jog asmuo turi teisę reikalauti, kad teismas ar kita kompetentinga institucija įpareigotų grąžinti kultūros objektą, kuris buvo neteisėtai išvežtas iš prašymą pateikusios valstybės. Taip pat manoma, kad kultūros objektas yra neteisėtai išvežtas, jei jis buvo laikinai išvežtas iš prašymą pateikusios šalies į parodą, ištyrimui ar restauravimui (net ir su leidimu, galiojančiu pagal valstybės įstatymus, reguliuojančius eksportą ir saugančius kultūros paveldą), tačiau nustatytu terminu nebuvo grąžintas[20].

Akivaizdu, kad UNIDROIT konvencijos 5 straipsnio turinys reikalauja įgyvendinimo nacionalinėje teisėje, nes numato kompetentingos institucijos ar teismo sprendimą dėl kultūros objekto grąžinimo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kultūros objektų pervežimo taisyklės turi viešojo administravimo reglamentavimo pobūdį, o kultūros objekto sandoriai yra

[19] Siehr, K. The Protection of Cultural Property: the 1995 Unidroit Convention and the EEC Instruments of 1992/93 Compared. *RDU*. 1998, 2/3, p. 673.

[20] Thorn, B. *Internationaler Kulturgüterschutz nach der Unidroit – Konvention*. De Gruyter Verlag, 2005, p. 121.

privatinio pobūdžio. Taigi, galimi atvejai, kai sutarties pagrindu parduotam kultūros objektui nebus suteiktas valstybinės institucijos leidimas jį pervežti. Kultūros objekto savininkas negalės pilnavertiškai valdyti savo turtą: norėdamas įgytą turtą išvežti, tokios galimybės neturės, o tai gali varžyti laisvą prekių judėjimą ir prekybą meno ir kultūros objektais.

Konvencijoje numatomi specifiniai terminai, kurių laikytis privalo šalys, įgyvendinančios savo teises į kultūros objekto grąžinimą. Reikalavimas grąžinti kultūros objektą turi būti pateiktas per trejus metus nuo tada, kai reikalaujanti šalis sužinojo, kur yra objektas ir kas jo savininkas, ir, apskritai, per penkiasdešimt metų nuo objekto išvežimo dienos.[21] Ilgiausia ieškinio senatis – septyniasdešimt penkeri metai.

Valstybėms leidžiama pasirinkti senaties netaikymą ieškiniams dėl nuosavybės teisės į objektą (kuris yra paminklo ar archeologinės vietovės dalis arba priklauso visuomeninei kolekcijai) atstatymo. Tačiau perkeldami konvencijos nuostatas į nacionalinę teisę, galime numatyti trejų metų senaties terminą nuo tada, kai ieškovas sužinojo, kur yra kultūros objektas ir kas jo savininkas, arba pagal bendrą senaties terminą lygų septyniasdešimt penkeriems metams nuo kultūros objekto dingimo. Konvencija leidžia numatyti dar ilgesnę senatį, pvz., šimtą metų nuo kultūros objekto dingimo[22].

Konvencija imperatyviai nustato pareigą grąžinti pavogtą ir neteisėtai išvežtą kultūros objektą. Konvencijos nuostatose nėra prezumpcijos, kad sąžiningas įgijėjas išlaikys nuosavybės teisę į pavogtą ar neteisėtai išvežtą kultūros objektą, todėl sprendžiant kultūros objekto grąžinimo atvejus, kompensacijos klausimas visuomet svarbus. Asmenį, kuris privalo grąžinti kultūros objektą, domina konvencijoje numatomos kompensacijos sąlygos ir gavimo tvarka. UNIDROIT konvencijos 4 ir 6 straipsniai reglamentuoja kompensacijų klausimus dėl pavogto ar neteisėtai išvežto kultūros objekto. Norėdamas gauti kompensaciją, asmuo, įgijęs kultūros

[21] UNIDROIT konvencija dėl pavogtų ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 8-139, III skyriaus 5 str., 1 d.

[22] Siehr, K. *Kunstrecht*. Verlag C.H. Beck, 2012, p. 93.

objektą, turi būtų sąžiningu įgijėju (*bona fidea*), t. y. neturi žinoti, kad objektas yra vogtas ar neteisėtai išvežtas ir gali įrodyti, kad įsigydamas objektą buvo pakankamai atsargus.

Konvencija reikalauja nustatyti asmenį, kuris perdavė objektą savininkui, arba ankstesnį perdavėją, nepažeidžiant savininko teisės į minėtą kompensaciją, jei tai leidžia šalies, kurioje ieškinys iškeltas, įstatymai. Kompensacijos išmokėjimas netrukdo regreso teisei reikalauti atgauti ją iš bet kurio kito asmens.

Nustatant, ar savininkas buvo pakankamai atsargus įsigydamas objektą, atsižvelgiama į tokias daikto įsigijimo aplinkybes, kaip: suinteresuotų asmenų būdingas savybes, sumokėtą kainą, ar savininkas patikrino bet kokį prieinamą pavogtų kultūros vertybių sąrašą arba kitą prieinamą informaciją ar dokumentaciją, ar konsultavosi su agentūromis arba kompetentingais asmenimis[23].

Konvencija įvedė tam tikrus kriterijus sąžiningam įgijėjui, kurie reiškia ne nuosavybės teisių į kultūros objektą pripažinimą, o tiesiog teisės į kompensaciją, kuri dažnai sutampa su pirkimo kaina ar būdu, įsigijus vogtą arba neteisėtai išvežtą kultūros objektą. Kompensacijos klausimas yra labai svarbus kultūros objekto grąžinimo atvejais.

UNIDROIT konvencijoje nurodoma, kad konvencija yra taikoma tarptautiniams ieškiniams dėl nuosavybės teisės į pavogtus kultūros objektus atstatymo ir dėl kultūros objektų, išvežtų, pažeidžiant teisės aktus, siekiančius apsaugoti kultūros paveldą ir reglamentuojančius kultūros objektų eksportą, grąžinimo. Šiai nuostatai reikalingas įgyvendinimas nacionalinėje teisėje. 1997 m. sausio 14 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. VIII-72 dėl konvencijos ratifikavimo, kurio 2 straipsnis numatė, kad Lietuvos Respublikos kultūros ministerija yra institucija, priimanti ieškinius dėl nuosavybės teisės atkūrimo arba reikalavimus grąžinti kultūros objektus ir pateikianti juos Lietuvos Respublikos

[23] Weidner, A. *Kulturgüter als res extra commercium im internationalen Sachenrecht*. De Gruyter Verlag, 2013, p. 56.

teismams[24]. Šis pareiškimas buvo materialinė ir procesinė norma kartu, nes Kultūros ministerija yra institucija, kuri priima ieškinius ir sprendžia dėl jų pagrįstumo nuosavybės teisėms atkurti.

Vien vertus, ši nuostata suteikia galimybę tikėtis valstybės institucijos paramos siekiant susigrąžinti kultūros objektą. Kita vertus, ji gali apsunkinti kultūros objekto susigrąžinimą, nes Lietuvoje daug kultūros objektų yra valstybės nuosavybė, t. y. tiesiogiai priklauso Kultūros ministerijai. Tokiu atveju Kultūros ministerija spręstų dėl kultūros objektų sugrąžinimo. Interesų konfliktas būtų neišvengiamas. Šis pareiškimas kritikuotinas ir LR Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) požiūriu, nes ieškiniai teikiami teismui betarpiškai ir pats ieškovas yra atsakingas už ieškinio objektą ir pagrindą. Kultūros ministerijos tarpininko funkcija tarp asmens, siekiančio susigrąžinti kultūros objektą, ir dabartinio jo valdytojo, nepasiteisino iš praktinės pusės, nes tokio pobūdžio teisminės bylos yra retenybė.

Kultūros Ministerija ilgainiui atsisakė būti institucija, kuri priima ieškinius nuosavybės teisei atkurti arba reikalavimus grąžinti kultūros objektus ir pateikti juos Lietuvos Respublikos teismams. Dėl to 2011 m. gegužės 19 d. buvo pakeistas UNIDROIT konvencijos ratifikavimo įstatymas, kuris numatė, kad ieškiniai dėl nuosavybės teisės į pavogtus kultūros objektus atkūrimo arba neteisėto išvežtų kultūros objektų grąžinimo reiškiami tiesiogiai Lietuvos Respublikos teismams[25].

[24] *Valstybės žinios.* 1997, Nr. 8-139.

[25] *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 68-3226.

3. Direktyvos 2014/60/ES dėl neteisėtai iš valstybės teritorijos išvežtų kultūros objektų grąžinimo taikymo ypatumai

ES direktyva 2014/60/ES pakeitė prieš tai galiojusią Direktyvą 93/7/EEC, įvesdama pakeitimus: 96/100/EC ir 2001/30/ES[26]. Direktyva 2014/60/ES yra taikoma kultūros objektų, kurių valstybės narės nepriskyrė prie nacionalinių vertybių arba neapibrėžė kaip neteisėtai išvežtų iš tos valstybės narės teritorijos, grąžinimui. Grąžinimo tvarka ir konkrečios sąlygos yra apibrėžtos Direktyvos 2014/60/ES nuostatose, kurias ES valstybės narės privalo įgyvendinti nacionalinėje teisėje.

Pagal direktyvą, kultūros objektas laikomas neteisėtai išvežtu iš valstybės narės teritorijos, jei jis buvo eksportuotas iš valstybės narės teritorijos pažeidžiant jos nacionalinių vertybių apsaugos taisykles ar 2008 m. gruodžio 18 d. Tarybos reglamentą (EB) Nr. 116/2009 dėl kultūros vertybių eksporto[27] arba negrąžintas po teisėto laikino išvežimo laikotarpio ar pažeidus kitą laikiną išvežimą reglamentuojančią sąlygą.

Taip pat direktyva įveda specifinę terminiją, siejamą su kultūros objektų nuosavybės santykiais. Terminas *valdytojas* reiškia asmenį, fiziškai turintį kultūros objektą kaip savą, o *turėtojas* – asmenį, fiziškai turintį tretiesiems asmenims priklausantį kultūros objektą. Šiems asmenims kaip ir aktualiam objekto savininkui galima reikšti reikalavimus dėl kultūros objekto susigrąžinimo. Tokie ypatumai ne visada atsispindi ES valstybių narių civilinėje teisėje, nes ten naudojama įprasta terminija*: savininkas, sąžiningas / nesąžiningas įgijėjas*[28].

Direktyvos 6 straipsnyje numatoma teisė pačiai valstybei pareikšti ieškinį dėl neteisėtai išvežto kultūros objekto grąžinimo. Toks teismo procesas pradedamas tais atvejais, kai prie procesinio dokumento, kuriuo

[26] 2014-05-28 Europos Sąjungos oficialusis leidinys, L 159/1.

[27] OJ L 39, 10.2.2009, p. 1–7 (kodifikuota redakcija).

[28] Schönenberger, B. *Restitution von Kulturgut*. Anspruchsgrundlagen – Restitutionshindernisse – Entwicklung. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2009, p. 116.

pradedamas teismo procesas, yra pridėti: a) dokumentas, kuriame aprašomas objektas, dėl kurio pateiktas prašymas, ir kuriame konstatuojama, kad tai yra kultūros objektas; b) prašančiosios valstybės narės kompetentingos valdžios institucijos pareiškimas, kad šis kultūros objektas buvo neteisėtai išvežtas iš jos teritorijos.

Direktyvos nuostatos, kaip taisyklė, yra taikomos reikalavimams grąžinti kultūros objektus, kurie buvo neteisėtai išvežti iš ES valstybės narės teritorijos po 1993 m. sausio 1 d. Ši data sutampa su vidaus rinkos įvedimo Europos Sąjungoje data. Tai riboja direktyvos taikymą kultūros objektams, kurie buvo neteisėtai išvežti iš vienos valstybės į kitą iki šios datos, nes direktyvos reguliavimo paskirtis apima laisvą prekių judėjimą kultūros objektų srityje. Tačiau ES valstybei narei leidžiama direktyvos nuostatas taikyti retrospektyviai. Vis tik, valstybė narė turėtų priimti specialų teisės aktą arba kitaip numatyti tokią galimybę savo nacionalinėje teisėje[29]. Tai reglamentuoja direktyvos 15 straipsnis, kuriame numatyta, kad kiekviena valstybė narė gali šioje direktyvoje nurodytas priemones taikyti ir prašymams grąžinti kultūros objektus, kurie iš kitų valstybių narių teritorijos buvo neteisėtai išvežti iki 1993 m. sausio 1 d.

Po kultūros objekto grąžinimo, nuosavybės teisę į jį reglamentuoja prašančiosios valstybės narės teisė. Direktyvos nuostatos nėra taikomos neteisėtam išvežimui į trečiąsias šalis, kurios nėra ES valstybės narės.

Teisiniai terminai turi ypatingą reikšmę, reikalavimų dėl kultūros objektų grąžinimo teikime. Direktyvos 8 straipsnis numato, kad ES valstybės narės savo teisės aktuose privalo įtvirtinti, kad teismo procesas dėl grąžinimo pagal šią direktyvą negali būti pradėtas vėliau nei trys metai nuo tos dienos, kai prašančiosios valstybės narės kompetentinga centrinė valdžios institucija sužinojo apie kultūros objekto buvimo vietą ir jo valdytojo arba turėtojo tapatybę. Be to, teismo procesas negali būti pradėtas praėjus daugiau kaip trisdešimčiai metų nuo objekto neteisėto išvežimo iš prašančiosios ES valstybės narės teritorijos. Prailgintas

[29] Roodt, Chr. *Private International Law, Art and Cultural Heritage*. Edward Elgar Publishing, 2015, p. 91.

septyniasdešimt penkerių metų terminas yra taikomas kultūros objektams, kurie yra visuomeninių kolekcijų dalis ir objektams, kurie priklauso bažnytinių ar kitų religinių apeigų įstaigų inventoriams, kuriose jiems pagal nacionalinę teisę taikomos specialios apsaugos priemonės. Direktyva taip pat toleruoja valstybė narės atvejus, kuriuose tokiam teismo procesui netaikomas joks terminas arba atvejus, kai valstybių narių dvišaliuose susitarimuose numatytas terminas yra ilgesnis nei septyniasdešimt penkeri metai.

Direktyvos 10 straipsnyje yra numatyta kompensacija už susigrąžinamą kultūros objektą. Teismas gali priteisti kultūros objekto valdytojui kompensaciją, kuri, pagal bylos aplinkybes, būtų teisinga, jeigu valdytojas įrodo, kad įsigydamas objektą jis buvo pakankamai rūpestingas ir apdairus.

Nustatant, ar valdytojas buvo pakankamai rūpestingas ir apdairus, atsižvelgiama į visas objekto įsigijimo aplinkybes: objekto kilmės dokumentus, leidimus išvežti objektą, kurių reikia pagal prašančiosios valstybės narės teisės aktus, susijusių asmenų reputaciją, sumokėtą kainą, tai, ar valdytojas ieškojo informacijos kuriame nors prieinamame pavogtų kultūros objektų registre ir visą kitą svarbią informaciją, kurią jis būtų galėjęs pagrįstai gauti, ar ėmėsi kitų veiksmų, kurių tokiomis aplinkybėmis būtų ėmęsis apdairus asmuo[30].

Prašančioji valstybė narė sumoka kompensaciją už kultūros objektą tai atvejais, kai tas objektas yra jai grąžinamas. Pagal direktyvos nuostatas kompensacija sumokama kultūros objekto turėtojui. Direktyva numato, kad vykdymo išlaidas turi padengti prašančioji valstybė narė. Kompensacijos ir kitų patirtų išlaidų sumokėjimo gali būti reikalaujamas regreso tvarka, kad šios sumos būtų sugrąžintos iš asmenų, atsakingų už neteisėtą kultūros objekto išvežimą iš jos teritorijos.

Lietuvos teisėje direktyvos nuostatos yra perkeltos į nuo 1996 m. sausio 23 d. galiojantį Lietuvos Respublikos kilnojamųjų vertybių apsaugos

[30] Anton, M. *Handbuch Kulturgüterschutz: llegaler Kulturgüterverkehr*. De Gruyter Verlag, 2010, p. 255.

įstatymą Nr. I-1179[31] bei 2004 m. rugpjūčio 31 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą Nr. 1107 „Dėl neteisėtai iš Europos Sąjungos valstybės narės teritorijos išvežtų kultūros objektų grąžinimo taisyklių patvirtinimo“,[32] vėliau šie teisės aktai buvo keisti.

Direktyvos nuostatų įgyvendinime LR Kilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 16 straipsnio 8 dalis numatė išlygą, jog įstatymas nedaro poveikio teismo procesui civilinėje arba baudžiamojoje byloje, kurį pagal Lietuvos Respublikos nacionalinės teisės aktus gali pradėti prašančioji valstybė narė ir (arba) pavogto kultūros objekto savininkas. Paprastai omenyje turimi ieškiniai dėl vindikacijos, t. y. kultūros objekto išreikalavimas iš svetimo valdymo, įskaitant ir jo išreikalavimą iš sąžiningo įgijėjo, yra priskiriamas prie daiktinių asmens teisių gynimo būdų. Tokį ieškinį daikto savininkas turi teisę pareikšti remdamasis daiktinės teisės normomis (LR CK 4.95-4.97 straipsniai), įrodydamas valdymo teisės praradimo faktą bei kitas šiose normose nustatytas vindikacinio ieškinio sąlygas. Toks ieškinys gali būti pareikštas baudžiamojoje byloje, siekiant apginti nukentėjusio asmens turtinius interesus. Direktyvos ir jos ankstesnių redakcijų perkėlimas buvo išties painus, nes kartu įgyvendinant UNIDROIT konvenciją Lietuvos Respublikos teisės aktai buvo kelis kartus keičiami, juose ypač skirtingai reglamentuojami terminai kultūros objektų susigrąžinimui bei jų taikymo sąlygos[33].

[31] *Valstybės žinios*. 1996-02-14, Nr. 14-352.

[32] *Valstybės žinios*. 2004-09-04, Nr. 135-4900.

[33] *Valstybės žinios*. 1996-02-14, Nr. 14-352; *Valstybės žinios*. 1997-07-09, Nr. 65-1550; *Valstybės žinios*. 1997-10-29, Nr. 97-2442; *Valstybės žinios*. 2000-10-18, Nr. 87-2655; *Valstybės žinios*. 2001-07-04, Nr. 57-2028; *Valstybės žinios*. 2002-12-24, Nr. 123-5559; *Valstybės žinios*. 2003-12-30, Nr. 123-5572; *Valstybės žinios*. 2004-04-30, Nr. 73-2513; *Valstybės žinios*. 2004-11-26, Nr. 171-6294; *Valstybės žinios*. 2008-07-17, Nr. 81-3183; *Valstybės žinios*. 2010-05-11, Nr. 54-2643; *Valstybės žinios*. 2012-05-08, Nr. 53-2638; *TAR*. 2016-11-16, Nr. 26896.

4. Lietuvos teismų praktika kultūros objektų grąžinimo srityje

Lietuvos teismų praktika šioje srityje nėra gausi. Teismai nagrinėjo tik keletą reikalavimų susigrąžinti kultūros objektus, kai turėjo taikyti tarptautinę ir Europos Sąjungos teisę.

Ieškovai – Vokietijos Federacijos Respublika, atstovaujama Vokietijos Federacijos Respublikos ambasados, ir Prūsijos kultūros vertybių fondas prašė teismine tvarka (pagal 2006 m. gruodžio 12 d. pateiktą pradinį ir vėlesnį patikslintą ieškinį) įpareigoti atsakovą – Lietuvos valstybę – grąžinti pirmajam ieškovui – Vokietijos Federacinei Respublikai – Antonio Campi paveikslą „Trys Marijos prie Kristaus kapo“ ir antrajam ieškovui – Prūsijos kultūros vertybių fondui – Adolfo Menzel paveikslą „Pelenų dienos rytas“ [34].

Antonio Campi paveikslas „Trys Marijos prie Kristaus kapo“ ir Adolf Menzel paveikslas „Pelenų dienos rytas“ priklausė Prūsijos valstybei. Po Antrojo pasaulinio karo Prūsijos valstybė nustojo egzistuoti. Dabar paveikslai priklauso Vokietijos Federacinei Respublikai kaip jos valstybinis turtas, bet jų savininkai – atskiri asmenys.

Antonio Campi paveikslą „Trys Marijos prie Kristaus karsto“, kuris priklauso Vokietijos Federacinės Respublikos federaliniam turtui, pagal patikėjimo teises, disponuoja Prūsijos Rūmų ir sodų Berlyne ir Brandenburge Fondas. Nuosavybės santykiai yra sureguliuoti įstatymų pagal pritarimą valstybinei sutarčiai dėl „Prūsijos pilių ir Berlyno-Brandenburgo sodų fondo“ įsteigimo ir susitarimui dėl „Prūsijos pilių ir Berlyno-Brandenburgo sodų fondo“ bendro finansavimo 2 straipsnį[35]. Adolf Menzel paveikslas „Pelenų dienos rytas“ pagal nuosavybės teisę

[34] Vilniaus apygardos teismo 2013 m. vasario 15 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-172-450/2013; Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1809/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2014.

[35] Įstatymas dėl pritarimo valstybinei sutarčiai dėl „Prūsijos pilių ir Berlyno-Brandenburgo sodų fondo“ įsteigimo ir susitarimui dėl „Prūsijos pilių ir Berlyno-Brandenburgo sodų

priklauso Prūsijos Kultūros Vertybių Fondui, kuriam kaip teisės perėmėjui yra priskirta likviduotos Prūsijos valstybės turto dalis. Nuosavybės santykiai yra sureguliuoti pagal Fondo „Prūsijos kultūros vertybių fondas“ įsteigimo ir buvusios Prūsijos žemės turto perdavimo fondui įstatymo 2 straipsnį ir 3 straipsnio 2 punktą[36]. Antonio Campi paveikslą „Trys Marijos prie Kristaus kapo“ 1821 m. įsigijo Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III. Paveikslas įvairiais laikotarpiais puošė Berlyne ir Potsdame esančius rūmus[37]. Antrojo pasaulinio karo metais šis paveikslas kartu su kitomis muziejų fondų vertybėmis buvo saugomas nuo bombardavimų ir perkeltas į Potsdamo Sanssouci parko Naujuosius rūmus Potsdame, Vokietijoje.

1945 m. Potsdam ir Sanssouci kartu su parko Naujausiais rūmais buvo užimti Raudonosios armijos, kurios padaliniams pasitraukus paveikslas dingo. Raudonosios Armijos Vyriausiosios trofėjų valdyba šio paveikslo nekonfiskavo. Nuosavybės teisės į jį nebuvo perleistos. Oficialus sutikimas dėl paveikslo transportavimo už Vokietijos ribų taip pat nebuvo išduotas.

Taigi, Raudonosios Armijos kariškai pažeidė taip vadinamą maršalo Žukovo direktyvą, kuri reglamentavo trofėjų pervežimą kertant Oderio upės ribą. Kultūros objektų pervežimas turėjo būti vykdomas tik turint leidimą.[38] Minėtiems paveikslams toks leidimas nebuvo išduotas. Todėl vienareikšmiškai konstatuojama, kad jie buvo savavališkai paimti (pavogti) iš Vokietijos saugyklų ir išvežti.

---

fondo“ bendro finansavimo. Iš: Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-172-450/2013.

[36] 1957-07-25 Fondo „Prūsijos kultūros vertybių fondas“ įsteigimo ir buvusios Prūsijos žemės turto perdavimo fondui įstatymas. Iš: Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-172-450/2013.

[37] Įrašas 1883 m. paveikslų generaliniame kataloge Nr. 2039. Iš: Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-172-450/2013.

[38] Богуславский, М. М. *Культурные ценности в международном обороте – правовые аспекты*. Москва: Норма, 2015, p. 287 [Boguslavskij, M. M. *Kulturnye cennosti v mezhdunarodnom oborote – pravovye aspekty.* Moskva: Norma].

Ieškovai reikalavimus grindė 1993 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Vokietijos Federacinės Respublikos Vyriausybės sutartimi dėl bendradarbiavimo kultūros srityje (toliau – Sutartis) 16 straipsniu, kuriame nustatyta, kad susitariančiosios šalys yra vieningos nuomonės dėl dingusios be žinios ar neteisėtai išvežtos kultūros vertybės, esančios jų teritorijoje, grąžinimo savininkui arba jo teisių paveldėtojui. Minėta sutartis Lietuvos teisėje yra laikinai taikoma nuo 1994 m. rugpjūčio 5 d. pagal Vokietijos Federacinės Respublikos ambasados ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos susitarimą, sudarytą pasikeičiant verbalinėmis notomis.

Tokiais atvejais laikinas taikymas reiškia, kad dingusios be žinios ar neteisėtai išvežtos kultūros vertybės, esančios Lietuvos Respublikos ar Vokietijos Federacinės Respublikos teritorijoje, turi būti grąžinamos savininkui arba jo teisių perėmėjui pagal valstybės, kurios teritorijoje jos yra, nacionalinę teisę. Kita vertus, remiantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 1 dalies nuostata, kad įsigaliojusias taip pat laikinai taikomas Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis Lietuvos Respublikoje vykdyti privaloma. Tai reiškia, kad laikinai taikoma tarptautinė sutartis, kuri pagal tarptautinės teisės reikalavimus nėra įsigaliojusi, veikia Lietuvos teisėje kaip privaloma vykdyti tik tuomet, kai joje yra numatytos laikino taikymo sąlygos, dėl kurių susitarė šalys.

Laikinai taikomos sutarties 16 straipsnis negali būti aiškinamas kaip suteikiantis Susitariančioms šalims teisę nacionaliniuose įstatymuose ar jų taikymo praktikoje kaip nors riboti be žinios dingusių ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų grąžinimą. Lietuvos teismai, nagrinėdami Ieškovų reikalavimus, taikė ne tik Laikinai taikomos sutarties 16 straipsnį, bet ir Lietuvos Respublikos kilnojamųjų vertybių apsaugos įstatymą bei 2004 m. rugpjūčio 31 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą Nr. 1107 „Dėl neteisėtai iš Europos Sąjungos valstybės narės teritorijos išvežtų kultūros objektų grąžinimo taisyklių patvirtinimo“. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad specialaus teisinio reguliavimo, nustatančio teismo teisę spręsti dėl kilnojamųjų kultūros objektų, išvežtų iš Europos Sąjungos valstybės narės teritorijos iki 1993 m.

sausio 1 d., grąžinimo ir grąžinimo pagrindus nebuvimas savaime nepaneigia Sutarties 16 straipsnyje įtvirtintos Lietuvos Respublikos, kaip Susitariančiosios šalies, pareigos užtikrinti efektyvų dingusių be žinios ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų grąžinimo mechanizmą, taigi nepaneigia ir kasatoriaus teisės reikalauti grąžinti iki 1993 m. sausio 1 d. dingusius be žinios ir neteisėtai išvežtus kultūros objektus.

Darytina išvada, kad santykiams, susijusiems su iki 1993 m. sausio 1 d. dingusių be žinios ar neteisėtai išvežtų kultūros objektų grąžinimu Vokietijos Federacinei Respublikai, pagal Sutarties 16 straipsnį, kurių tiesiogiai nereglamentuoja Lietuvos Respublikos kilnojamųjų vertybių apsaugos įstatymas (pvz., grąžinimo pagrindai, grąžinamų kultūros objektų pagerinimo ir išlaikymo išlaidų atlyginimas grąžinančiai šaliai, sprendimo grąžinti vykdymo išlaidos, grąžinamų kultūros objektų perdavimo ir priėmimo aktų pasirašymas ir kt.), pagal analogiją taikytinos Taisyklėse ir kituose teisės aktuose įtvirtintos teisės normos[39].

1995 m. birželio 8 d. Lietuvos Respublikos muziejų įstatymo 8 straipsnio 1 dalis numatė, kad muziejų fondo vertybės ankstesniems savininkams negrąžinamos, tačiau tame pačiame įstatyme nurodomi atvejai, kai kultūros vertybės yra grąžinamos, t. y., kai jos yra neteisėtai atitekusios muziejų fondui po 1990 m. kovo 11 d., taip pat jei Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatyta kitaip. 1993 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Vokietijos Federacinės Respublikos Vyriausybės sutartyje dėl bendradarbiavimo kultūros srityje buvo numatyti kultūros objektų grąžinimo atvejai. Antrosios aptariamos civilinės bylos teisinis vertinimas tapatus nagrinėtam 2000 m. Lietuvos Aukščiausiajame Teisme[40], 1999-03-16 ir 1994-05-27 Lietuvos Konstituciniame Teisme[41], vėliau

[39] Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-357/2014.

[40] Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. kovo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-146/2000.

[41] Žr. Lietuvos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo16 d. nutarimas byloje Nr. 7/98 ir Lietuvos Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas bylos Nr. 12/93.

2010-10-25 Vilniaus Apygardos Teisme[42] ir 2011-07-01 Lietuvos Apeliaciniame Teisme[43] dėl Ieškovės p. Antros Vincės Karosienės ieškinio dėl nuosavybės teisių atstatymo ir kompensacijos už nusavintus jos tėvo p. Vinco Steponavičiaus kolekcijos paveikslus. Pabrėžtina, kad p. Antra Vincė Karosienė realizavo ankstesnį reikalavimą į kompensaciją už nusavintus paveikslus, bet ne į jų susigrąžinimą natūra. Šio ginčo objektu buvę paveikslai nepateko į Lietuvos Respublikos išmokėtą kompensaciją.

Tai reikšminga aplinkybė, nes ieškovė, Vokietijos Federacinė Respublika, neprarado nuosavybės teisės į Antonio Campi paveikslą „Trys Marijos prie Kristaus kapo“, kuris dingo be žinios 1945 m. iš Sanssouci parko Naujųjų Rūmų, neteisėtai jį išvežus ir vėliau, 1951 m. rugpjūčio 15 d., SSSR Valstybės saugumo ministerijai konfiskavus jį kartu su p. Vinco Steponavičiaus turtu Lietuvoje. Vokietija galėjo susigrąžinti paveikslą natūra, nes tai numatė Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai ir ES direktyvos nuostatos, kurias Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taikė vadovaujantis analogijos principu.

Galiausiai Vokietijos Federacijos Respublika ir Prūsijos kultūros vertybių fondas realizavo savo teises į dingusių be žinios ir neteisėtai išvežtų kultūros objektų susigrąžinimą.

Vertėtų paminėti, kad Vokietijos Federacinės Respublikos institucijų praktikoje tokios bylos yra gerai žinomos kaip „suvenyrų“ bylos. Pagal Vokietijos Federacinės Respublikos ieškinį, Didžiosios Britanijos Aukščiausiasis teisingumo teismas sugrąžino Joachimo Wtewaels paveikslą „Šventoji šeima su angelais“. Po Antrojo pasaulinio karo šį paveikslą konfiskavo Raudonosios Armijos SMERSH trofėjų valdyba, vėliau jis keliskart buvo parduotas tretiesiems asmenims ir galiausiai buvo bandoma jį viešai parduoti Londono „Sorbio“ aukcione[44]. 1945 metais Hanso ir Felicitas Tucherių portretai (tapytojas Albrechtas Düreris) dingo iš

[42] Žr. Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-39-560/2010.

[43] Žr. Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. liepos 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-633/2011.

[44] Didžiosios Britanijos Aukščiausiojo teisingumo teismo sprendimas byloje *City of Gotha v. Sothebys*, 1993 C 3428, byloje 1997 G 185.

Schwarzburgo pilies, kai ją paliko JAV kariuomenės padaliniai. 1946 m. šiuos portretus nupirko Niujorko kolekcininkas Edwardas I. Elicofonas. 1982 m. Niujorko Apeliacinis Teismas patvirtino sprendimą dėl meno kūrinių grąžinimo Vokietijos Federacinei Respublikai[45]. Jungtinės Karalystės ir JAV teismai menų kūrinių pirkėjams nepripažino sąžiningo įgijimo ir jokios kompensacijos nepriteisė. Manytina, kad užsienių šalių teismų sprendimai, nesant pakankamos Lietuvos Respublikos teismų praktikos dėl menų kūrinių grąžinimo bei taikant lyginamosios teisės metodą, galėjo nulemti civilinės bylos eigą Lietuvos teismuose.

Išvados

1. Lietuvos teisėje, sprendžiant tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės santykio klausimus, kurie yra svarbūs nustatant teisės normų taikymą kultūros objektų grąžinimo atveju, remiamasi Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės principu, kuris reikalauja privalomai laikytis tarptautinių sutarčių, bet su ypatybe, kad tai apima laikinai taikomas tarptautines sutartis, kurių teisinė reikšmė Vienos konvencijoje yra ginčytina, pripažįstant arba nepripažįstant jas privalomai vykdytinais tarptautiniais susitarimais.
2. 1993 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Vokietijos Federacinės Respublikos Vyriausybės sutarties dėl bendradarbiavimo kultūros srityje laikinasis taikymas Lietuvos teisėje yra ryškus to pavyzdys, nes sutartyje numatytas dingusių be žinios kultūros objektų grąžinimas, o Lietuvos teisėje pasigendama privalomo dingusių be žinios kultūros objektų grąžinimo ankstesniems savininkams. Tokiais atvejais, pagal civilinės teisės vindikaciją, grąžinimas ankstesniems savininkams tampa praktiškai neįmanomu.

[45] JAV teismų praktika civilinėje byloje Kunstsammlungen Zu Weimar – Edward I. Elicofon 478 F. 2 d 231 (2 d Cir. 1973). 536 F.Supp. 813, 829 (E.D.N.Y. 1978), 678 F. 2 d. 1150 (2 d. Cir. 1982).

3. UNIDROIT konvencija nustato reikalavimų grąžinti pavogtus arba neteisėtai išvežtus kultūros objektus sąlygas ir tvarką. Direktyva 2014/60/ES taikoma reikalavimams grąžinti neteisėtai išvežtus, bet ne pavogtus kultūros objektus. O dvišaliai tarptautiniai susitarimai kultūrinio bendradarbiavimo srityje numato įsipareigojimus grąžinti ne tik neteisėtai išvežtus, bet ir dingusius be žinios kultūros objektus.
4. UNIDROIT konvencijos ir Direktyvos 2014/60/ES teisinės nuostatos yra savotiškas kompromisas tarp pavogto ar neteisėtai išvežto kultūros objekto savininko teisių ir sąžiningo įgijėjo teisių gynimo, nes savininkui laiduoja teisę į kultūros objekto grąžinimą, o įgijėjui – kompensaciją dėl šio objekto grąžinimo.
5. Lietuvos teisinė sistema sukūrė kelis kultūros objekto savininko teisių gynimo režimus: UNIDROIT konvencijos normos, įgyvendintos ES direktyvos normos, dvišalių tarptautinių sutarčių normos ir Lietuvos Respublikos nacionalinė teisė. Teisinių normų taikymo ypatumus sąlygoja skirtingas požiūris į kultūros objekto savininko teisių gynimą ir įrodymo prezumpcijų taikymas. Civiliniame kodekse reikalaujama, kad savininkas įrodytų įsigyto turto nesąžiningumą, o UNIDROIT konvencijoje ir Direktyvoje 2014/60/ES priešingai – įgijėjas, norėdamas gauti kompensaciją iš kultūros objekto savininko, turi įrodyti sąžiningą įsigijimą.
6. Skirtingas senaties terminų kvalifikavimas ir jų skaičiavimas, numatytas UNIDROIT konvencijoje ir Direktyvoje 2014/60/ES, vertinamas kaip pagrindinė kliūtis kultūros objektų grąžinimo reikalavimų įgyvendinime. Tai patvirtina analizuotos civilinės bylos dėl kultūros objektų grąžinimo Vokietijos Federacinei Respublikai ir Prūsijos kultūros paveldo fondui.
7. Lietuvos teismai, įgyvendindami tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės normas, kultūros objektų grąžinimą traktuoja kaip savarankišką kultūros objektų savininko teisių gynimo būdą, kuris skiriasi nuo vindikacijos, kaip pagrindinio savininko teisių gynimo būdo civilinėje teisėje.

RETURN OF THE CULTURAL OBJECTS UNDER INTERNATIONAL AND EUROPEAN UNION LAW: EXPERIENCE OF LITHUANIAN LAW

Mykolas Romeris University Law School
Assoc. Prof. Dr. Jur. LL.M. Pavelas Ravluševičius

Abstract. The paper analyses the problems related to return of the cultural objects, which arise in the legal system of the Republic of Lithuania. The analysis deals with the issues of the relations between the domestic law, international law and the law of the European Union. Special attention is devoted to the influence of the UNIDROIT Convention on stolen or illegally exported cultural objects, Council Directive 2014/60/EU on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State, and international treaties with provisional application.

Relationships of such institutes of civil law like protection of the rights of the owner and the aquisitors of the cultural property in good faith, on one hand, and the corresponding institutes of the international and European Union law as return to the owner and compensation to the possessor of the cultural property, on the other hand, are analysed. The practice of the Lithuanian legislator and judiciary is not to apply the institute of vindication for the protection of the rights of the owner of the cultural objects. It also differs from the traditional solution of the problems with the return of the cultural objects according to the national civil law. The paper analyses the issues related to recognition of the rights of the owner and changes in the evidence presumption.

The legal regulation of the Republic of Lithuania on the return of cultural objects is based on the norms of the UNIDROIT Convention on stolen or illegally exported cultural objects and Council Directive 2014/60/EU on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State. The Article demonstrates the specialities of the interpretation in the national legal system of the institutes of these legal acts.

The courts of the general jurisdiction dealt with the claims on return of the cultural properties, which belonged to the foreign subjects – Federal Republic of Germany and Foundation Cultural Heritage of Prussia. A special issue had been the question of the application of the international and European Union law in the courts practice, which is also addressed in the Article.

According to the results of the analysis of the practice of legislator and judiciary of the Republic of Lithuania, it is proposed to treat the return of the cultural property as an independent measure of protection of the rights of the owner. UNIDROIT convention on stolen or illegally exported cultural objects and Council Directive 2014/60/EU on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State carries in that context the primary importance.

Keywords: Return of cultural objects, acquisition in good faith, compensation, UNIDROIT convention, Directive 2014/60/EU, provisional application of treaties.